

Sándor Anna – Tóth Katalin: Nyitragerencséri tájszótár

Sándor Anna – Tóth Katalin: Nyitragerencséri tájszótár. Sima Ferenc tájszóhagyatéka alapján. Kalligram, Dunaszerdahely, 2020. 288 oldal, ISBN 978-80-8101-978-6.

Pál Helén

Magyarságkutató Intézet, Budapest

A *Nyitragerencséri tájszótárral* egy újabb gyűjtemény jelent meg a palóc tájszótárak sorában. 1987-ben és 2007-ben Tóth Imre tájszótára látott napvilágot a Pest megyei Bernecebaráti nyelvről, 1992-ben és 2007-ben Silling István tette közzé adatait a vajdasági Kupuszina (Bácskertes) településről, 2008-ban pedig a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Szuhogy község szülötte, Mazurka Károly tájszótárát nyomtatták ki. Most a legújabb kiadványban a Nyitra-vidék palóc nyelvjárásába kalauzolják az olvasót. A tájszótárak, azonkívül, hogy egy-egy nyelvjárás nyelvi sajátosságairól is információt nyújtanak (például hangtani, alak-tani, de akár mondattani adatokat is bemutathatnak), a helyi életformát is a szótárhasználó elé tárják. Hiszen a tájszavakban megőrződnek a korábbi életmód jellegzetességei is, gondoljunk például a ma már eltűnt falusi foglalkozásokra, szokásokra, a népviseletre vagy a helyi ételekre.

A *Nyitragerencséri tájszótárról* elmondhatjuk, hogy leletmentő céllal készült, mivel egy olyan település tájszavait mutatja be, amelynek a 2011-es népszámlálás adatai szerint már csak 414 magyar nemzetiségű lakosa volt (Sándor–Tóth 2020, 37). Nyitragerencséren a magyar kisebbség lélekszáma az utóbbi 20 év népszámlálási adatai szerint jelentősen csökkent. A csökkenés mögött több tényezőt is találhatunk: a magyarok asszimilációja, a szlovákok beköltözése a településre, a vegyes házasságok és a homogén szlovák házasságok számának növekedése, a csökkenő igény a magyar nyelvű templomi szertartásokra és a magyar nyelvű iskola megszűnése. A magyar iskolát 1977-ben zárták be. A kutatások szerint az anyanyelvi oktatás megszűnésével nincs reális esélye a magyarság hosszabb távú fennmaradásának (Sándor–Tóth 2020, 38). Nyitragerencsér a 95,4%-ban szlovák nemzetiségű Nyitra város közvetlen szomszédságában található, 1974-ben Nyitrához csatolták, majd 1990-ben lakossági népszavazás után lett újra önálló település. A város közelsége a község nyelvére, néphagyományaira és a magyarok számának csökkenésére is hatást gyakorolt (Sándor–Tóth 2020, 36–37).

A *Nyitragerencséri tájszótár* a Nyitra vidékén közismert nyelvjárás-kutató, Sima Ferenc tájszóhagyatéka alapján készült. A kutató a Nyitra-vidéki Alsócsitáron született, és gyermekkorában megismerte a falu nyelvjárását, hiedelemvilágát, szokás- és értékrendjét is. Bár tudományos tevékenysége több nyelvtudományi területre is kiterjedt, a dialektológia foglalkoztatta leginkább. A Nyitra-vidéki nyelvjárások kutatását 1940-ben kezdte, és munkáját több mint 50 éven át, 1992-ig folytatta. Az utókorra hagyott tájszóhagyatéka a Nyitra-vidék 12 településének nyelvjárás adatait tartalmazza. A tizenkét település név szerint: Alsócsitár, Barslédec, Béd, Gímes, Kálaz, Kolon, Menyhe, Nyitragerencsér, Nyitrageszte, Pográny, Vicsápapáti, Zsére. Azonban Sima Ferenc betegsége, majd halála miatt nem tudta feldolgozni a gyűjtött tájszóanyagot, és halála után az özvegye a nyitrai magyar tanszékre bízta a tájszóhagyaték gondozását. A tanszéken Sándor Anna és Tóth Katalin kezdte el a cédulákra fölírt és dossziékban rendszerezett tájszóanyag feldolgozását. Azért kezdték a munkát a nyitragerencséri anyag kiadásával, mert egyrészt e település cédulaanyaga teszi ki a tájszóhagyaték legnagyobb részét, másrészt a magyar lakosság fogyása miatt itt találták a legsűrűbbnek a közösség nyelvi és kulturális értékeinek megőrzését (Sándor–Tóth 2020, 10).

A nyitragerencséri tájszók gyűjtésének körülményeiről a cédulákon feljegyzett adatok nyújtanak tájékoztatást, itt található például a gyűjtés éve, az adatközlő nevének monogramja és gyakran a gyűjtés egyéb körülményei is. Mivel a gyűjtés 1940 és 1992 között zajlott, ezért a tájszóhagyaték nem szinkrón nyelvi anyag, tehát nem egyidejű nyelvi adatokat mutat. A nyitragerencséri nyelvjárás a palóc nyelvjárás régióhoz sorolják, de a kutatók a régiótól eltérő jelenségekre is felfigyeltek. A nyelvjárás-kutatók figyelme a 19. század végétől kezdve irányult a Nyitra-vidéki településekre. A 20. század közepén a *magyar nyelvjárások atlasza* adatainak gyűjtésekor ez a település is a kutatópontok közé került, és az itt gyűjtött adatokról tanulmányokban is beszámoltak. A 20. század kilencvenes éveiben Sándor Anna is járt nyelvjárás-gyűjtő úton a településen, kutatási eredményeit a Nyitra-vidéki nyelvjárás szöveggyűjteményben és a Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlaszában tette közzé (Sándor–Tóth 2020, 35). A témával kapcsolatos további adatokról a korábban megjelent szakirodalomban tájékozódhatunk (lásd erről Sándor–Tóth 2020, 35–36).

A *Nyitragerencséri tájszótárban* a bevezető, majd a Sima Ferenc életét és munkásságát bemutató rész után találjuk a tájszóhagyaték és az anyaggyűjtés körülményeinek részletezését, majd a hagyaték feldolgozását taglaló bekezdések következnek. Ezután bemutatják a települést, továbbá ismertetik Nyitragerencsér nyelvjárását hangtani, alaktani és mondattani szempontból. A felhasznált irodalom felsorolását szlovák nyelvű összefoglaló, a szócikkek szerkezeti felépítése és a rövidítések jegyzéke követi. A szótár nagyobbik része a tájszókat ismertető szótári egység. A szócikkek között a közneveken kívül személy- és földrajzi neveket is találunk, a szótár szerkesztői nyelvi értékmentés céljából ezeket is a szótárba illesztették, mert ezek néprajzi és névtani kutatásokhoz is forrásként szolgálhatnak. A személynevek sorában kereszt- és becenevek, családnevek és ragadványnevek is vannak, a földrajzi nevek között pedig a kistérség településnevein kívül Nyitragerencsér bel- és külterületi neveit találjuk (Sándor–Tóth 2020, 28). Keresztnévi adatokra példa: *Āgnyis, Cifrijān*,

Jukács; a keresztnév becézett alakja: *Bencsi, Bene, Ěti*; családnév: *Strél, Szórád, Tábi*; ragadványnév: *Bārānkā, Bitko, Bulgār*; földrajzi név: *Csitār, Főső-hégy, Kertméggett*.

A vonatkozó szakirodalmi ajánlások alapján a szótárba a valódi tájszavak két csoportja (a tulajdonképpeni és a névbeli tájszavak), a jelentésbeli, az alaki és az alaki-jelentésbeli tájszavak kerültek (lásd erről Kiss 2002). A tulajdonképpeni tájszó a köznyelvben nem ismert fogalmat vagy tárgyat olyan lexémával fejezi ki, amely a köznyelvben nem használatos (a szótár egyik példája: *kiciměntöl* 'erősen cementes kötőanyaggal bevon'). A névbeli tájszó a köznyelvben is ismert fogalmat, tárgyat a köznyelvben ismeretlen lexémával fejezi ki (*ki-igěněskėgyik* 'kiegyenesedik'). Jelentésbeli tájszó: *csúf* 'gonosz, rosszindulatú'. Alaki tájszó: *csipkebukor* 'csipkebokor'. Az alaki-jelentésbeli tájszavak alakjukban és jelentésükben is eltérnek a köznyelvi megfelelőjüktől: *csússāg* 'szégyenletes, nevetséges dolog, csúfolódás'.

A közsók között elsősorban a hagyományos falusi társadalom és életmód adatai kaptak helyet. Például a *pocitā* jelentése lehet '1. A keresztelés utáni lakoma, vendégség. 2. A gyermekágyas nőnek a komaasszony által vitt étel. 3. Babalátogatás'. A *pupák* 'kövérkés, lassú, ostoba, szótlan személy'. A *szakáz* ige a szőlőtermesztéssel kapcsolatos szakszó. Emellett azonban a modern kor szavait is megtaláljuk: *omlibusz* 'autóbusz', *zurnā* 'filmhíradó a moziban', *sponovká* 'sínadrág', *lěcská* 'pótkocsi', *napolitān* 'nápolyi'.

A tájszavakat a fenti kategóriákon kívül is csoportosíthatjuk. Találunk növényneveket: *tānyírvirāg* 'napraforgó', *csovāny* 'csalán', *věreskekőrti* 'vöröskekörte'; állatok megnevezésére szolgáló szavakat: *szindisznó* 'sündisznó', *věrzsbėgy* 'vörösbe gy'; a helyi viselethez vonatkozó szavakat: *pruszlik* 'testhez simuló, kivágott, elől kapoccsal záródó női mellény', *szőrkeszkenyő* 'gyapjúkeszkenyő'; ételneveket: *cipókėnyír* 'a szokottnál kisebb, rendszerint kerek kenyér', *pupācská* 'guba, kelt tésztából készített tésztaféle', *pěrgőt krumpliveves* 'pergeléssel készült krumplileves' (ehhez lásd a *pergel* címszót is), *lāngos lepíny* 'kenyértésztából kemencében sült, fokhagymás zsírral bekent lepényféle'. A szótárban több alma-, körte-, szőlő- és gombafajta neve is megtalálható, például *bisómā*, *věrzsbėllő körti*, *szőlőskertėk kirājnjėja* vagy *mihālkagombā*, valamint a nyelvjárás sajátos igéire is találunk példát: *mėkprontosogyik* 'megüszkösödik', *pupunkāz* 'megvereget, megpaskol', *esszėcsűnkėrkėgyik* 'összegombolyodik, összetöpörödik'.

A tervek szerint a nyitrai magyar tanszék munkatársai Sima Ferenc tájszóhagyatékából mind a 12 település adatait közzéteszik. Sándor Anna a szótár bevezetőjében említi, hogy az egész tájszóanyagot falvanként dolgozzák majd fel, ezáltal nem csak a *Nyitragerencséri tájszótár*ból ismerhetjük meg a régi Nyitra-vidékiek életét. Ezek a tájszótárak a néprajzi és névtani kutatások forrásaként is hasznosíthatók, továbbá a pedagógusok is színesíthetik az anyanyelvi órákat a szótár adataival. ■

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Kiss 2002.** Kiss Jenő: Tájszótárírás és tájszótárak. *Magyar Nyelvőr*, 126. (2002) 4. sz. 391–416.
- Mazurka 2008.** Mazurka Károly: *Szuhogyi palóc tájszótár*. N. Fodor János (szerk.). Magyar Nyelvtudományi Társaság, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- Sándor 1994.** Sándor Anna: *Nyitra-vidéki helytörténeti és nyelvjárási szövegek I.* Anyanyelvi Füzetek 3. Kiadja a Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága és a Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztika Tanszéke, Nyitra, 1994.
- Sándor 2004.** Sándor Anna: *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004.
- Silling 1992.** Silling István: *Kupuszinai tájszótár*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 1992.
- Silling 2007.** Silling István: *A kupuszinai nyelvjárás és szótára*. Loisir Kiadó, Budapest, 2007.
- Tóth 1987.** Tóth Imre: *Ipoly menti palóc tájszótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1987.
- Tóth 2007.** Tóth Imre: *Palóc tájszótár*. Nap Kiadó, Budapest, 2007.